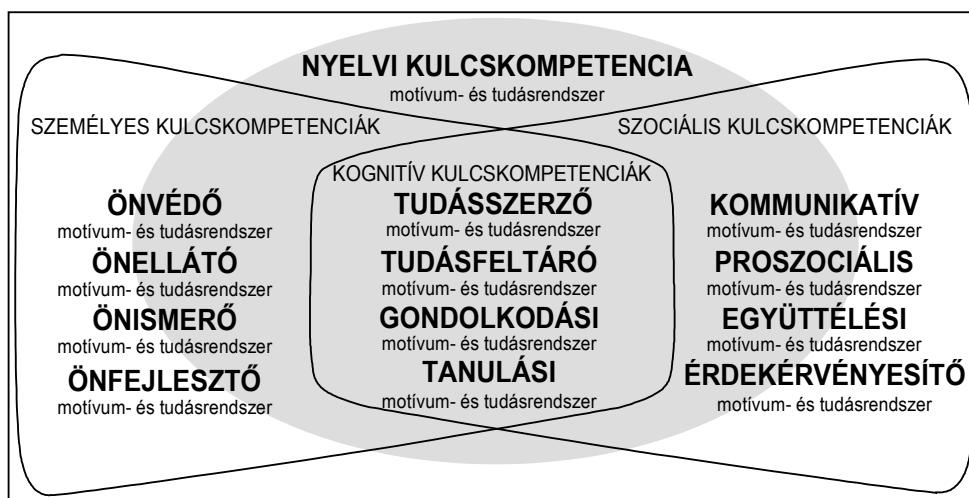

Szombathelyiné Dr. Nyitrai Ágnes: Mesékből sarjadó kompetenciáink

A mese az utóbbi évtizedekben a kutatások egyik divatos témája lett, így az egyes kérdéskörök tanulmányozásához bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. A kutatások és a pedagógiai gyakorlat közötti kapcsolódás azonban esetleges. Kevés a gyakorlatban felmerülő kérdések megválaszolására irányuló kutatás. A kutatók ritkán fogalmazznak meg pedagógiai következtetéseket, a módszertani koncepciók kidolgozói pedig csupán esetlegesen támaszkodnak a kutatási eredményekre. A mesével, meséléssel kapcsolatos különféle módszertani írásokat tanulmányozva az olvasónak gyakran hiányzik a mondanivaló koherens elméleti megalapozása, mintha az egyes szerzők eleve feltételeznének valamely egységes elveken alapuló, mindenkinél hasonló szintű tájékozottságot, evidenciaként kezelnék a témával kapcsolatos elméleti tudást. Vannak olyan módszertani írások is, amelyek a szerző általános szakmai felkészültsége alapján megfogalmazott véleményeket közvetítik módszertani ajánlásként. Fentiek következtében esetenként fogalmi zűrzavar, inherens elképzelések, az egyes módszertani kérdéskörökön belül pedig a szerkezeti összetevőket illetően súlyozásbeli aránytalanságok alakulhatnak ki. Lényegében csak a mese fontosságának megítélése tekintetében tapasztalható egységesség csupán.

Kevésen foglalkoztak idáig azzal, hogy milyen szerepe lehet a mesének, a mesélésnek a *gyermekvédelemben*, pedig a téma fontossága triviálisnak tekinthető. Ehhez azonban előzetesen a gyermekvédelemmel kapcsolatosan kellene tisztázni néhány alapvető kérdést.

A szakmában évek óta vitatott a gyermekvédelem helyzete: egyesek a szociális, mások a pedagógiai jellegét hangsúlyozzák. Ahogy az alábbiakban kiderül, mi az utóbbit emeljük ki, középpontba helyezve ezzel azt, hogy a gyermekekkel való törődés, a róluk való gondoskodás semmiféle formája nem képzelhető el pedagógiai karakter nélkül. Nagy József (2000) a pedagógiát a személyiségfejlődést segítő tudományként definiálja. Ebből következik, hogy a gyermekekkel kapcsolatos egyetlen tevékenység sem lehet „pedagógiamentes”.

Forrás: Nagy, 2007, 32. o.

Nagy (2007) kompetenciaalapú személyiségmodellje a személyiség valamennyi komponensét rendszerébe foglalja. A kompetencia motívum- és tudásrendszerként definiált. A motívumok a döntéseinket alakítják, a tudásrendszer (leegyszerűsítve: a képességeket és az ismeret jellegű tudást egyaránt magában foglaló komplex entitás) pedig a végrehajtásért felelős. A pedagógia a kompetenciák fejlődésének segítségével befolyásolja a személyiség alakulását. Ez a befolyásolás természetesen az emberiség, ezen belül az adott társadalom pozitív értékei mentén történik, és a kompetenciafogalom összetettsége miatt az értékkövető viselkedés számos dimenzióját érinti: az értékek megfelelő viselkedésmódok megvalósítására való képességet, az értéktudatosságot és az értékek interiorizálását egyaránt. Nagy József (2000) a pozitív értékek mentén zajló egyes viselkedésformákat is jellemzi, továbbá kitér arra, milyen problémákat eredményez(het) az egyén és az adott közösség szempontjából, ha nem alakul ki az értékkövető magatartás.

A gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás minden egyes formájában jelen van a gyermekek kompetenciáinak kedvező irányba történő befolyásolása vagy legalábbis ennek szándéka, ill. a kedvező alakulás feltételrendszerének megteremtése. A gyermekvédelmi ellátás eredményessége nagymértékben függ a rendszerben dolgozó szakemberek pedagógiai-módszertani kultúrájától.

Jelen írásomban a mesék jelentőségét a kompetenciaalapú kritériumorientált pedagógia tükrében mutatom be.

Mesetipológia

A mese és a mesélés összetartozó, bizonyos vonatkozásban mégis elkülönülő fogalmak. A legtöbb európai nyelvben a *mese* szó a mond, elmond igével hozható etimológiailag összefüggésbe (ld. az angol *tale*, a német *das Erzählen*, a francia *le conte*, a latin *fabula* szavakat) (vö: Voigt, 1998). Mindebből következik, hogy a mese nem pusztán szöveg, a mese lényege a mesélés, amikor valaki(k) elmondja (elmondják) valaki(k)nek, vagyis a mese hatásának elemzésénél a mese tartalmán túl a mesélő és a mesét hallgató személyisége is fontos.

A mese egyidős az emberiséggel. Az egyes történelmi korszakok mint „geológiai rétegek őrződtek meg benne” (Petrolay, 1990, 7). A mese ősi műfaj, az adott történelmi korszakhoz aktualizált üzenettel. Tarbay szavaival élve: „sajátos, ősi modern epika. Egyszerre hagyomány és teremtés, őrzés és állandó megújulás” (Tarbay, 1999, 26).

A mesék eredet alapján történő csoportosítása szerint beszélhetünk népmesékről és műmesékről.

A népmeséken belül az egyes mesefajták jellegüknél fogva más-más üzenetet közvetítenek. A három legnagyobb népmesecsoportot (a tündérmeséket, a novellameséket és az állatmeséket) mutatom be részletesen. Önmagában

mindegyik mesefajta számos alfajtat foglal magában, bizonyos vonatkozásokban hasonlóságokat, másokban pedig jelentős különbségeket megjelenítve.

A *tündérmesék* közös és legfontosabb jellemzője a természetfeletti erők, a csodás elemek jelenléte. A csodálatos lények (tündérek, manók, boszorkányok, sárkányok) és eszközök (varázssapka, varázspálca, láthatatlanná tévő köpönyeg, hétmérföldes csizma) segítik vagy hátráltatják a hőst célja elérésében. Jellemzőek a helyszínek és az időszámítás módja. A mese szerkezete is fokozza az érzelmi hatást: a bevezetésben bemutatott mesehős egyensúlyi helyzetének általában objektív okok miatti megbomlása következtében egyre kilátástalanabb szituációba kerül a bonyodalom során. A teljes reménytelenségben (tetőpont) nem várt megoldással minden jóra fordul, a kezdeti egyensúlyi helyzet magasabb szinten újra helyreáll. Erre a mesetípusra jellemzőek leginkább a mesei fordulatok és a vissza-visszatérő mesei motívumok (például a szép és a csúnya, a jó és a gonosz ellentéte, avagy a három kívánság motívuma). Bizonyos események többszöri, de mindig magasabb szinten történő ismétlése nagymértékben hozzájárul a feszültség fokozásához: a hősnek egyre nagyobb kísértéssel kell szembenéznie, egyre erősebb ellenféllel kell megküzdenie, egyre nehezebb feladatokat, élethelyzeteket kell megoldania. (A számok növekedése egyre nehezebb próbákat jelöl, de ugyanígy a fokozás eszköze pl. a bronz, ezüst, arany jelző egymást követő megjelenése).

A tündérmese pontos helyszíne nem ismert, de nem is lényeges. Hősei típusokat jelölnek, gyakran nevük sincs, vagy ha mégis, az is inkább tulajdonságot jelöl (Csipkerózsika, Hamupipőke, Hüvelyk Matyi, vagy a leggyakrabban használt keresztnevek valamelyike, pl. Hänsel und Gretel, magyarul Jancsi és Juliska), ezzel is az általánost, a tipikust és nem az egyedit erősítve. A szereplők jelleme mindig plasztikus: csak a történet szempontjából lényeges tulajdonságaikat ismerjük meg, azok is változatlanok maradnak a mese egész folyamán. A jellemábrázolás ambivalenciáktól mentes, minden világos: nincsenek fokozatok, kétértelműségek. A belső tulajdonságok ugyanolyan végletesek, mint a külsők. A mesékben ugyanaz a szélsőségesség uralkodik, mint a gyermeki gondolkodásban, az árnyalatok kezelésére az ember csak a stabil személyiség kialakulása után képes. A tündérmese világa a normák világa, a logika törvényei itt nem érvényesek. Morálja nem objektív: a főszereplő szempontjából ítéli meg a történetet. A befejezés mindig a jó győzelmét hozza: a főhős a gonoszt legyőzve jut el a boldogsághoz.

A *novellamese* „az európai ókor és középkor terméke, és főként a reneszánsz után került be az európai népek folklórájába” (Voigt, 1998, 243). Hősei gyakran hétköznapi emberek, hétköznapi élethelyzetekben, a csoda egy-egy tárgyhoz kapcsolódik. A történet egyetlen helyzetben zajlik, szemben a tündérmesével, melynek cselekménye esetenként évtizedeken és helyszínek sokaságán ível át. A novellamese és a hétköznapi élet kapcsolódása sokkal nyilvánvalóbb: míg a varázsmesének csak az érzelemvilágát és a mondanivalóját érezzük hétköznapiaknak, addig a novellamese számos mozzanata azt az érzést kelti bennünk, hogy az bármikor bármelyikünkkel megtörténhet.

Az *állatmesék* csoportja több alcsoportra bontható. „A legegyszerűbb állatmesék hőse a medve, a farkas meg a róka, közülük a butább mindig pórul jár. Komplikáltabbak – és nem is minden irodalmi befolyástól mentes – a különböző állatsoportok egymáshoz való viszonyát bemutató mesék. Több mese az ember és az állat kapcsolatát tárgyalja, néhány fabula pedig csak szintérnek, álcának használja fel az állatokat: célja a moralizálás, erkölcsnemesítés.” (Voigt, 1998, 244) Sokszor az állatmesékben „az igazi mesei elem mindössze annyi: állathősei beszélnek, szót értenek egymással és néha az emberekkel is” (Tarbay, 1999, 35). Ezekben a mesékben az állatok az emberekhez hasonlóan élnek, gondolkodnak, cselekednek. Az állatmese fontos, meghatározó eleme nem a jó feltétlen győzelme, hanem a furfang, melynek gyakori következménye, velejárója a humor. Az állatmesék hősei is nemzet-specifikusak: a magyar népmesék körébe tartozó állatmesék jellegzetes szereplői a róka, a farkas, a medve, a tyúk, a kutya, a macska és az egér, a kiskakas a magyar nép ismert állatai.

Az állatmeséken belül külön alcsoportot alkotnak a *fabulák*, melyek gyakran szerzőhöz köthetők, ilyen értelemben nem is népmesék, kétségtelenül rendelkeznek azonban bizonyos népmesei vonásokkal, motívumokkal, amennyiben az adott kultúra jellemző, évszázadokon keresztül változatlan emberi viszonyait jelenítik meg. A fabula (Aesopus, La Fontaine, Heltai Gáspár meséi) nem is kisgyermeknek való műfaj, hiszen ebben a mesetípusban igen komoly társadalomkritika fogalmazódik meg, jellemző az epizód jelleg, azaz a cselekmény egy mozzanatra van kiélezve. A konfliktus pedig nem a cselekményben, hanem a szereplők jellemében mutatkozik meg. Moráljuk nem a megvalósítandó igazság, hanem a társadalmi gyakorlat. Ugyanakkor a gyermekek mégis kedvelik a fabulákat, hiszen rövidek, párbeszédesek, a konfliktus egy dologra kiélezett, bizonyos esetekben humoros, groteszk elemekkel tarkított.

A *műmesék* vagy *irodalmi mesék* ilyesfajta tipologizálása lehetetlen. A műmese legfőbb ismérve, hogy a szerzője ismert, beazonosítható, a szöveg rögzített, így lényegében változtathatatlan. Tímárné (2006) több szempont mentén történő összehasonlításából kiemelném, hogy míg a népmese az általánost, a műmese az egyedit hangsúlyozza. A népmese keletkezése, alakulásának folyamata során egyfajta egyszerűsödés figyelhető meg mind a szerkezeti/tartalmi alakulás, mind a nyelvi sík vonatkozásában. A mondanivaló megfogalmazása cselekvésközpontú, az események az adott közösség értékrendjének megfelelően alakulnak, a befejezés optimista világszemléletet tükröz. A népmese timeless-nameless alkotás: a közösség számára tipikust hangsúlyozza, és ez időtől és tértől független. A műmese ezzel szemben a szerző érzélemlát és értékrendjét közvetíti, esetenként szkeptikus vagy pesszimista világszemlélettel (pl. Andersen), konkrét tartalom megjelölésével, melyek térbeli és időbeli jellemzői gyakran könnyen azonosíthatók. A mondanivaló gyakran direkter megfogalmazott, mint a népmesékben. A szerzőtől elvárt egyfajta cizellált, pallérozott stílus, így a műmesék nyelve lényegesen bonyolultabb a népmesék nyelvezetéhez képest. Tímárné (2006) a műmesei és a népmesei metamorfózisok közötti jelentős különbségekre is kitér: a népmesékben a metamorfózis természetesen, szinte észrevétlenül megy végbe a szereplő sorsa alakulásának alárendelten, az irodalmi

mesében a metamorfózis folyamata, a kezdeti és a végállapot közötti különbség is hangsúlyt kap, a végállapotig eljutás leírása aprólékos.

Az eredet szerinti két nagy kategória között nem minden esetben húzhatók éles határok. A népmesék lejegyzésekor esetenként a kor igényeihez igazítottan átdolgozták a mese szövegét (pl. Benedek Elek). A meseírókat gyakran befolyásolták bizonyos népmesei motívumok is. Bizonyos narratíva-vázakra sokféle szövegváltozat épül, ezek között egyesek a népmesékkal, mások a műmesékkal mutatnak több rokonságot.

A népmese és a műmese különbözőségei a módszertani elképzelések alakítása szempontjából jelentős pedagógiai relevanciával bírnak.

Külön csoportot alkotnak a mesékkal némi rokonságot mutató, a hétköznapokban mesékként számon tartott elbeszélések, történetek, melyek jórészt gyermekhősökről szólnak ugyan, a gyermekek természetes életközegében játszódnak (otthon, óvodában, iskolában, játszótéren), ám gyakran hiányoznak belőlük a mesét jellemző értékek. A történetek meglehetősen egyedi élethelyzetet és élményt dolgoznak fel, esetenként nem titkolt pedagógiai célzattal, így nehéz azonosulni a bennük leírtakkal. Gyakran nem a mese törvényszerűségeinek megfelelően keverednek bennük a valóságos és a fantasztikus elemek, a csoda konkrét helyzetekhez kapcsolódik és a gyermeki mágikus gondolkodás nem kellő értésére épül, és ez könnyen összezavarhatja a gyermekekben azt, ami a valóságos, azzal, ami nem az.

A meseszerű elbeszélés „a sztereotipizálás új formáját hozza létre, amely elsősorban a nyelvhasználatban nyilvánul meg: kialakul egy olyan mesenyelv, amely egy elképzelt vagy még inkább normaként kezelt „gyereknyelven” vagy „gyermeki észjáráson” alapul. A gyermeknyelv használata a szakemberek és elbeszélők fejében kialakult gyermekkép terjesztését célozza” (Boldizsár, 1997, 197–198). A gyermeki gondolkodás és a gyermeknyelv utánzása teszi ezeket a történeteket esetenként mesterkéltté, gyermek-idegenné. Néhányuk silányra sikeredett tanmese.

„Az irodalmi narratíva áttételesen, szimbólumokon keresztül hat: az élmény, a katharzis révén formálja a személyiséget. A jelképek, szimbólumok olyan tudást, világképet, világlátást, ethoszt közvetítenek, amelyek nemcsak az élet minőségét, de a kultúrába való belenevelődést is erősen meghatározzák.” (Duzmathné, 2002.) Az élet minősége és a kultúrába való belenövés a személyes és a szociális kompetenciák összekapcsolódása, elválaszthatatlansága.

Piaget (1978) elmélete szerint a játékban és a mesében egyaránt az asszimiláció dominál, mindkettő az én pszichés szükségleteinek kielégítése a valóság transzformálása által: azaz mind a játék, mind a mesehallgatás során a gyermek annyit és úgy épít be személyiségébe a világból, amennyire és ahogyan a lelki harmónia megteremtéséhez szüksége van. A lelki harmónia a mesélés során egyszerűen feltétel és eredmény.

A gyermek számára a valóság megismerésének fontos eszközei a mesék, mert a mesei motívumok összhangban vannak a gyermek pszichés fejlődésének jellegzetességeivel (Mérei és V. Binét, 1978; Dankóné, 1993). A mesében „minden minden lehet”, akárcsak a gyermek gondolkodásában vagy játékában. Ez a folytonos átváltozás (és adott esetben visszaváltozás) a kiszolgáltatottság kompenzálásában nagyon fontos segítsége a gyermeknek. A mesékre mind a motívumok, mind az értékek szintjén jellemző a bipolaritás: a szereplők jók vagy gonoszak, szépek vagy rútak, szegények vagy gazdagok, és ez az alaptulajdonságuk a mese elejétől végéig változatlanul megmarad. Az ellentétek motívuma, a szélsőséges meseelemek segítik a gyermeket abban, hogy a környezetében lévő tárgyak, jelenségek ellentétes vonásait, ill. a közöttük lévő különbségeket jobban meg tudja ragadni. A kisgyermek is a szélsőséges különbségekre érzékeny, a világ dolgait kétfokú skálával méri, a fokozatokat, árnyalatokat nem tudja megkülönböztetni.

A mesében bizonyos fordulatok, helyzetek vissza-visszatérnek. Az „ismétlés folyamatossága és biztonsága” egyszerre adja a mesét hallgató gyermeknek az újdonság varázsát és a ráismerés örömét, izgalmát, ettől a mesehallgatás a várakozás-bekövetkezés mentén halad, a feszültség fokozódásának és oldódásának hullámvázától kísérve. Ez a meseélmény lényeges meghatározója. A hős gyakran kerül veszélybe, amiből végül meg is menekül. A „veszélybe kerülés és a megmenekülés” a kisgyermek képzeletének jellegzetes motívuma: a gyermek maga is gyakran kiszínezi bizonyos vele megtörtént eseményeket, azokat átélhetővé, őt magát pedig kevésbé kiszolgáltatottá, sőt, győztessé téve. A „kompenzálás” következtében a legkisebb királyfi, a legszegényebb legény, a legesélytelenebb helyzetben lévő győz: ez reményt ad, hozzásegít a saját kiszolgáltatottság, hátrány, kompetenciahiány elviseléséhez.

A mese és a játék a vágyak teljesítése terén korlátlan lehetőségeket rejt magában. Az akaratnak a varázslásban igen nagy szerepe van. A kisgyermek a hétköznapi élet történéseit is valaki szándékának, akaratlagos viselkedésének tulajdonítja, így a saját akaratának is igen nagy ereje lesz, ezáltal a kiszolgáltatottsága csökkenhet.

A konkrét módszertani javaslatok szintjén fontos a korszakolás. Tancz (2009) a 3-4 éveseknek az egyszerű szerkezetű, ismétlődő részeket is tartalmazó láncmeséket és a rövidebb állat- és novellameséket ajánlja, főleg azokat, amelyek a gyermek közvetlen környezetéről szólnak. A 4-5 évesek körében már erős az oksági összefüggések meglátásának igénye, így kedveltek a terjedelmesebb állatmesék, a novellamesék és az egyszerűbb tündérmesék. Az 5-7 év közti időszak a mesetudat alakulásának legszenzitívebb szakasza, a gyermekek a terjedelmesebb, cselekményesebb novellameséket és a bonyolult szerkezetű tündérmeséket kedvelik.

Nem helytállóak azok a vélemények, melyek szerint a gyermektől távol kell tartani minden ijesztőt és szomorút, csak a kellemes dolgokkal, „az élet napos oldalával” kell megismertetni. A nehézségek, kudarcok, problémák, sőt, a tragédiák is az élet természetes velejárói. A mese a gyermek szintjén ábrázolja az élet konfliktusait, és számára érthető módon kínál ezekre megoldást. A mesében

előforduló helyzetkezelések befolyásolják a gyermek viselkedésrepertoárjának alakulását, így segítségére lehetnek az életében bekövetkező nehézségek megoldásában.

A mese jelenléte a gyermek életében

A szocializáció fontos szála a bontakozó literáció, az írásbeliségbe való belenövés (Réger, 1990; Szinger, 2007), melyre az egyik legkitűnőbb lehetőséget a mese és a mesélés, a képeskönyv-nézegetés és a képekről való beszélgetés, interaktív mesélés kínálja.

A mesének az egyén szocializációjában betöltött szerepét, ennek a történelem folyamán bekövetkezett változásait Riesman (1983) foglalja össze, három nagy korszakra osztva az emberiség történelmét:

1. Az írásbeliség kialakulása előtt, az ún. tradícióktól irányított társadalmakban a szocializációhoz, a felnőtté váláshoz szükséges ismeretek és tapasztalatok átadásának szinte kizárólagos eszközei a mesék és a mítoszok voltak, ezek közvetítették a gyermek számára fontos tudást, alakították erkölcsi meggyőződését. A mondákat, meséket a gyermekhez közel álló, őt jól ismerő felnőtt mesélte el, a gyermek fejlettségéhez, egyéniségéhez, pillanatnyi hangulatához igazodva. A gyermek is részt vett kérdéseivel a történet alakításában.
2. Az iparosodás korában – Riesman szavaival élve: az átmeneti népességnövekedés időszakában – az írásbeliség terjedése együtt járt az írástudás újdonságának varázsával: gyermekek és felnőttek szívesen olvastak szinte válogatás nélkül bármit, ami a kezük ügyébe került. A gyermek olvasmányainak kiválasztásában és az olvasottak megértésének segítségével a felnőtt már kevésbé tudott részt venni, mint a korábbi korszakban, és ennek számtalan negatív velejárója volt, részben az olvasottak meg nem értése, részben pedig az ideálválasztás miatt. Sokan olyan példaképeket választottak, amelyeket meg sem tudtak közelíteni fejlődésük során, és ez negatív élményekhez, kudarcokhoz, vezetett. A szóbeliséghez képest az olvasottak szerepe nőtt, az életnek számtalan olyan területe volt, melyek megismeréséhez kizárólag a könyveken át vitt az út. Egy-egy történet gyermekhez, a gyermek pillanatnyi érzelmi állapotából fakadó igényéhez történő adaptálásának lehetősége a korábbiakhoz képest lényegesen csökkent. A könyvkiadáshoz kapcsolódó üzleti és politikai érdekek esetenként jóval fontosabbá váltak az értékeknél.
3. Napjainkban – ahogy Riesman fogalmaz: az átmeneti népességcsökkenés időszakában, a kívülről irányított korszakban – a gyermek fogyasztóvá nevelése rendkívül korán megkezdődik, ennek számtalan negatív következményével együtt. A könnyen, gyorsan emészthető művek divatosak, cél, hogy a fogyasztó minél hamarabb alkalmassá váljon újabb mű befogadására. A fogyasztóvá nevelés mindennapi életünk pedagógiaiilag gyakran nehezen kezelhető velejárója. A gyermekeknek szánt kiadványok választéka minden eddigit meghaladó és nem igazán válogatott, sok az igen gyenge színvonalú könyv. A kínálat

korcsoportonkénti differenciáltsága megszűnt, kialakult a mindent minden korosztály számára átdolgozni szemlélet.

Riesman legfontosabb üzenete az, hogy a mese, a mesélés akkor tölti be leginkább a szerepét, akkor nyújtja a legtöbb élményt és akkor segíti legjobban a fejlődést, ha a gyermeknek kedves felnőtt mesél, a gyermekhez igazítottan. Az olvasmányok kiválasztásában és a feldolgozásuk segítségével is fontos szerepe van a felnőtteknek. Súlyos probléma forrása lehet, ha a gyermek nem az adott mű élményszinten történő befogadója, hanem a birtoklója.

A mesék spontán fejlesztő hatásának különböző aspektusai (elsősorban a lelki egészség, az erkölcsi fejlődés és az anyanyelvi fejlődés oldaláról) évszázadok, mondhatni évezredek óta ismertek és a felnövekvő nemzedék nevelésében valamiféleképpen hasznosítottak a különböző kultúrákban.

A fejlesztő hatás a mesékben rejlő potenciális lehetőségek és a személyiség főbb összetevőinek a kapcsolódásai révén világítható meg. A mesélés általános funkciója, hogy élményaktiválással járuljon hozzá a spontán szocializációhoz. A mesélő és a mesét hallgató szempontjából aktuális funkció az élménynyújtás, illetve az élményhez jutás. Élmény nélkül a mesélés szocializációs hatása nem teljesülhet, nem lehetséges az önkéntelen, spontán befogadó tanulás: a motívumok, információk/ismeretek konstruálódása, tárolása. A szándékolt hatás, a fejlődés szándékos segítése a spontán hatásokban rejlő lehetőségek tudatos pedagógiai befolyásolását jelenti. Kizárólag akkor lehet eredményes, ha az élményre, a spontán fejlesztő hatásra épül, annak kiszolgálója, segítője, felhasználója csupán. Minden, ami az élményt csökkenti, a spontán fejlesztő hatás érvényesülését gyengíti, a szándékos fejlődéssegítésnek is akadálya.

A mesélés gyönyörködtet és egyben útmutatást is ad: szól a földi és a magasztos örömökről, erkölcsi és lelki vezérlő, segít a problémák megoldásában. Koherenciateremtő, érzelmi feszültséget csökkentő funkciója van, segít a világ értelmezésében. A mese „gyönyörködtető, megkönnyebbitő, felemelő” (Honti, 1975, 16). „A népmese – és a mese – egyik legfontosabb tanulsága: a világ egyensúlya helyreáll a befejezésben. Az ember(iség) meseteremtő képzetének és a továbbélés kényszerének oka ebben található meg. Az a valóság, amit a mindennapjaiban átélt és átél az ember, tele van igazágtalansággal, rosszal, a rossz diadalával. Kárpótlást keres tehát, olyan világot teremt, amelyben a világ felborult egyensúlya helyreáll, a rossz elnyeri méltó büntetését. A mese befejezésében is ezért nagyobb a szerepe, súlya, részletezése a büntetésnek, de azért is, mert a hallgatónak ez jelenti a nagyobb örömet, nem a jó megjutalmazása. A jó jutalmának túlhangsúlyozása azt is megkérdőjelezné, amiért a mese megszületett.” (Tarbay1999, 31.)

A mesék a mindennapi élet történéseiről, viszontagságairól, problémáiról, az emberi kapcsolatokról olyan tapasztalatokat közvetítenek, amelyek megszerzésére más élethelyzetekben nem lenne lehetőség. E megismert tapasztalatok sok kudarcból, nehézségtől óvják meg az embert, és a mese varázsa, a belőle áradó optimista életfilozófia (a sikerhez kudarcokon keresztül vezet az út, a sikert ki kell

érdemelni, tenni kell érte, a jó elnyeri méltó jutalmát) erőt ad az embernek a mindennapok küzdelmeiben. A mesékben a valóság tükröződik, a valóság megélését viszont segítik a mesék. Mindaz, ami nem fontos, ami esetleges, érdektelen, lekopott a meséről, csak az maradt meg, ami kortól és egyéni tulajdonságoktól függetlenül mindenki számára érvényes és létfontosságú. A mese a szimbólumok nyelvén szól a hallgatóhoz, közvetlenül hat a tudattalanra, világa mágikus, nem racionális: „a gonoszság boszorkány, a segítő jóindulat gyönyörű tündér, a lélek mélyének vad szenvedélye fenyegető vadállat képében jelenik meg. A mesék a maguk tárgyilagos, egyértelmű módján nyíltan szólnak az emberi lélek sötét, veszedelmes oldalairól: az irigységről, a féltékenységről, az uralomvágyról, a féktelen szenvedélyekről” (Fischer, 2001, 98).

Bettelheimnek, a pszichoanalízis képviselőjének munkái kiindulópontul szolgálnak a mesének a lelki egyensúly megteremtésében, megtartásában játszott szerepének vizsgálatakor. „A mese [...] nagyon komolyan veszi [...] az egzisztenciális félelmeket és dilemmákat, és néven nevezi őket: nyíltan kimondja, hogy az ember igényli a szeretetet, fél attól, hogy semmibe veszik, szereti az életet és fél a haláltól. Azonkívül megoldásokat is javasol, olyan szinten, amit a gyermek is megért.” (Bettelheim, 1985, 18). A mese nem problémamentes életet ígér, nem bagatellizál, hanem a problémák legyőzhetőségét hirdeti. A mesét hallgatóban reményt kelt az, hogy az életben a leggyengébbek is boldogulhatnak. Nemcsak a morális kérdések fontosak, hanem a boldogulás lehetőségének hangsúlyozása is. A mesélés segíti az önismeret és az önbizalom fejlődését, megerősíti a gyermeket abban, hogy képes önállóan cselekedni, képes akarátát, adottságait, én-erejét egy pozitív jövőkép érdekében mozgósítani.

Bettelheim munkái szolgálhatnak kiindulópontul a mese erkölcsi hatását illetően is. A jó mesében az erkölcsi üzenet mindig implicit módon fogalmazódik meg, minden világos, nincsenek benne kétértelműségek: a mesealakok nem ambivalensek: vagy jószagok, vagy gonoszok a mese teljes tartalmában. Ez a polaritás a jó és a rossz kategóriáinak polaritása, amit felerősít a külső-belső szépség (vagy csúfság) együttjárása is. „A gonoszság éppúgy jelen van, mint az erény. A gonoszság átmenetileg gyakran felülkerekedik” (Bettelheim, 1985, 16), sőt, vonzó is lehet, akár a hétköznapi életben is az, viszont hosszú távon a jószág a kifizető.

A mesét hallgató gyermek azzal a hőssel azonosul, annak a hősnek a viselkedése lesz minta a számára, akinek a helyzetét vonzónak találja, és az a hős vonzó, aki sikeres a gyermek által fontosnak tartott helyzetekben, aki meg tudja oldani azokat a problémákat, amelyekhez hasonlóakkal a gyermek maga is küszködik. Ez alapvető jelentőséggel bír a szociális motívumrendszer fejlődése szempontjából. A vonzó hős nem okvetlenül az erkölcsi értelemben pozitív hős. „Nem is a jó végső győzelme fejleszti az erkölcsi tudatot, hanem a hős személyes vonzereje, azé a hősé, akinek sorsával és küzdelmeivel a gyermek mindvégig azonosul.” (Bettelheim, 1985, 16–17) Éppen ezért lehetnek veszélyesek az agresszív tartalmú rajzfilmek: a bűbajos, esztétikus figurák vonzóak a gyermek számára, ezt a vonzalmat erősíti a különösebb erőfeszítés nélküli, az agresszorra

semmiféle negatív következménnyel nem járó, a főhőst könnyen győzelemhez segítő, gyakran humorosan ábrázolt, ezáltal erősen eufemizált agresszió.

A mese kalandok sorozata: lényegében a saját kalandja annak, aki a mesét meséli, és annak is, aki hallgatja. A gyermek, „amikor a mama hangját hallja, nemcsak Piroska vagy Hüvelyk Matyi történetét hallja, a mama magáról is mesél” neki (Rodari, 2001, 107). Vagyis: a mese átélt esemény. Választásaink nem véletlenek sem mesélőként, sem hallgatóként. Minden gyermek más-más mesére vágyik. Ugyanaz a mese az egyes gyermekeket különbözőképpen érinti meg. Ahhoz, hogy a mese élményt nyújtson, a közös kalandra is szükség van, vagyis: nem mindegy, hogy ki mesél kinek: a mesélő felnőtt és a gyermek között egyfajta mélyebb intimitás létezése az élmény létrejöttének egyik feltétele és következménye.

„A mese mindig valami olyan dologról szól, amely az élet folyamatát veszélyezteti – többnyire ez a mese kiinduló helyzete –, és azt mutatja meg, hogy milyen fejlődési út vezet ki ebből a problémából egy új élethelyzetbe.” (Kast, 2002, 9) „A mese világában ott van a világ minden jellemzője, teljes szabadságban és függetlenségben, törvényektől, összefüggésektől, relációktól nem korlátozva.” (Honti, 1975, 16)

A mese nem értékelhető az igaz-hamis kategóriarendszerrel; a létezés nem az igazság kérdése. A mese soha nem is akar ebben az értelemben igaznak tűnni: a mese világa a normák világa. „A mesevilág – mint a lehetséges világok egyike – egy olyan kontextust hoz létre, melynek kijelentései minden esetben érvényesek, igazak lesznek; az igazságérték az egyezményes hivatkozási alapnak tételezett valóságon múlik.” (Lovász, 2006, 44)

„A csoda nem kellék, hanem világkonstituáló elem, [...] azt jelzi: a transzcendens valamiképpen beavatkozik a világ rendjébe.” (Lovász, 2006, 44.) A tündérmesékben a csoda része a metamorfózis, a feladatmegoldásokhoz és helyzetváltoztatásokhoz szükséges átváltozás képessége, amely a hős rendkívüliségét növeli (Boldizsár, 1997). A tündérek, boszorkányok, táltosok, sárkányok stb. változni és változtatni is tudnak. Átmeneti metamorfózis esetén a sikeres próbatétel után a hős teljes egészében visszanyeri eredeti alakját. Számptalan mesének hősei állatmenyasszonyok, állatvölegények. Az állati lét valamiféle átok vagy meggondolatlan kívánság következménye, melynek megszüntetéséhez elfogadás, a másik fél áldozathozatala, megváltás szükséges. Az állattá válás oka rendszerint csak a mese vége felé derül ki (ld. *A békakirály; Szamárbőr királyfi; A macskacicó; Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* stb.). Bettelheim (1985) ezt a metamorfózis-típust a szexualitással, annak elfogadásával hozza kapcsolatba. Más mesék hősei büntetésül kapják az átváltozást, például a kővé válást. A nemek metamorfózisa igen ritka és különös átalakulás, kevés, és kifejezetten a felnőtteknek szóló, a szexualitást sajátosan tárgyaló mesében fordul elő. A negatív érzések (harag, féltékenység, bosszúvágy, stb.) miatt bekövetkező metamorfózisok tartoznak a Gonosz metamorfózisai közé: megpatkolt boszorkány, vasfejű farkas, stb.

A tündérmesékkel szemben a műmese metamorfózisai egészen mások. A tündérmesében a külső alakváltozással sosem jár együtt belső változás. A műmesékben megjelenő belső metamorfózis lényege: a külsőnek a megváltozása a pszichikumban lejátszódó folyamatoknak a következménye, és visszafordíthatatlan (Boldizsár, 1997). Erre a metamorfózis-típusra a legismertebb példa talán Andersen kis hercegnője. Az új keletű műmesékben megjelennek a groteszk és az inverz metamorfózisok is, melyek már nem a csodával vannak kapcsolatban. A népmesék és a műmesék metamorfózisa közötti lényegi különbségek fontos pedagógiai konzekvenciák megfogalmazásához vezetnek. A népmesék metamorfózisai azt közvetítik, hogy bizonyos helyzetek, problémák eredményes megoldásához változnunk, változtatnunk kell, de a változás ellenére azonosak maradunk önmagunkkal, vagyis egyfajta én-azonosság, az én folyamatossága jelenik meg bennük. A kisgyermek számára ez az állandóság stabilitást, biztonságot jelent. A műmesék metamorfózisai lényegesen bonyolultabb, árnyaltabb átalakulásokat mutatnak be, melyek megértésére a gyermek későbbi életszakaszokban válik képessé.

A mese története mindig a jó és a rossz összeütközéseiből bontakozik ki, és mindig a jó győzelmével végződik. A hős egy típust képvisel, akinek a sorsa viszont egyéni (ebben az általános és a konkrét egysége nyilvánul meg), győzelme egyben a rend, az igazság győzelme is.

A mese az ember egész életében szerepet játszik. A felnőtt személyiséget meghatározzák a gyermekkori meseélmények is. A gyermekkor mesevilága olyan mélyebb, alapvető felismeréseket idéz meg, amelyeket az élet ugyan nem mindig igazol, de morális érvényüket senki nem vonja kétségbe (a legkisebb fiú, a leg-
elesebb győz, a jó elnyeri méltó jutalmát stb.).

A narratívumok fontos szerepet töltenek be a társas tapasztalatok megfogalmazásában és szervezésében (Halbwachs, é. n., hivat.: László, 1999). A történetírás mindig közösségi aktus: a közösség által befolyásolt, hozzá igazított. A narratívumok kulturális közvetítők. A világot kategóriákban vagy koncepciókban, értékekben, sztereotípiákban mutatják be (Sperber, 1990, hivat.: László, 1999). Megfelelő elemzési keretet nyújtanak mind az intrapszichikus folyamatok vizsgálatához, mind e folyamatok társas összefüggéseinek megértéséhez. Az elbeszélő funkcióknak a személyes (azonos vagyok önmagammal) és a szociális (azonos vagyok egy csoporttal) identitás konstrukciójában és fenntartásában nagy szerepe van (László, 2001). Hasonlóan fejti ki a személyes és a szociális kompetenciák egymásba kapcsolódása is (Nagy, 2007). Rainer és Proffo szerint (hivat.: László, 1999) az elbeszéléseknek koherenciateremtő, érzelmi feszültséget csökkentő funkciójuk van, segítenek a világ értelmezésében (ld. például naplók). Az elbeszélés az élettapasztalatok integrálásának, a koherencia megteremtésének legfontosabb eszköze.

A saját nemzet népmesekincsét az adott kultúra történelmileg kikristályosodott történetvázait jeleníti meg (László, 1999), pszichoanalitikus megközelítésben a kollektív tudattalant hordozza, ezért a gyermekhez ez áll legközelebb, ez segíti leginkább a szociális kompetencia fejlődését. A mese életkorfüggő is: az egyes

mesetípusok befogadására a gyermek más-más életszakaszban válik éretté. Ugyanakkor a jó mese nem életkorhoz kötött abban az értelemben, hogy a jó mesét nem lehet kinőni. A mese nem arról szól, hogy minden rendben van, hanem arról, hogy minden rendbe hozható. Nem azt ígéri, hogy mindig győzni fogunk, hanem azt, hogy ha kitartóan próbáljuk végigjárni az utunkat, lehetőségünk van valamiféle harmónia megélésére. A mese egyik funkciója, hogy szembesítsen az élet kegyetlenségeivel, miközben fogódzókat kínál azok elviseléséhez.

A mese erkölcsi nevelő hatását Lengyel László a következőképpen fogalmazta meg egy vele készített interjúban: „... a mese erkölcsé sajátos világi hit, amelyben az egyik döntő elem, hogy az emberek egyenlők. [...] A mesében egyenlő erők küzdelmei zajlanak. Nincs hierarchia. Nem vetnek meg valakit azért, mert szegény, nem hátrány, ha valaki nő vagy gyerek. [...] A mesében alapvetőek a közösségi értékek. [...] a mesében szóba állunk egymással. A hősök párbeszédbe elegyednek egymással. Újra mondom, gonosz és jó párbeszédet folytatnak, és ez természetes. [...] A mese emberré tesz.” (Antall, 2001, 149)

A hallgató/olvasó pillanatnyi érdeklődésének és szükségleteinek megfelelően egyazon mesében sokféle értelmet is találhat. Erre a mesék többrétegűsége is lehetőséget ad: „A mesében mindig képekkel találkozunk, amelyek viszont sosem egyértelműek, és minél többrétegűek, minél meseszerűbbek, annál nehezebb egyértelmű jelentést rendelni hozzájuk. ... Egy mesét mindig más és más módon interpretálhatunk.” (Kast, 2002, 10.)

A mese azért tesz szert újra és újra aktualitásra, mert ontológiai értelemben a társadalmi, kulturális vagy intellektuális környezettől teljesen független jelenség. Mindenkori érdekessége abban áll, hogy a történet szereplőivel, atmoszférájával a helyi viszonyok ismeretére alapozva a hallgatóságot az adekvát belehelyeződés (a mesei és a reális valóság analógia alapján) lehetőségének felvillantásával érdekeltté teszi a megértésben (Biczó, 2006).

A mese kompetencialapú megközelítésben

Szociális kompetencia

A szociális kompetencia (a szociális motívumok, készségek, képességek és ismeretek) spontán alakulása elsődlegesen (közvetlenül) a személyes kontaktusok valóságos tartalmának hatására történik. A mesélés másodlagos (közvetett), sajátos személyes kontaktus a mesélő és a mesehallgató között, amelynek a tartalmát a mese közvetíti. A mesélő és a mesehallgató közötti személyes viszony a mesélő élménynyújtó (mesélő) képessége, ill. a mesehallgató befogadó készsége (ráhangoltsága). A kontaktus tartalma a mese, vagyis nem a mesélő és a mesehallgató között gyakorlatilag megvalósuló valóságos esemény. A szociális kompetencia spontán fejlődése a mesélő és a mesehallgató közötti kontaktus és a mese tartalma által valósul meg. A spontán fejlődés többféle módon befolyásolható, pl.: meseválasztással, az élményre reagálással stb.

Személyes kompetencia

A személyes kompetenciák fejlődésére gyakorolt hatás megfogalmazásai a mesét mint élményforrást hangsúlyozzák. „A gyermekkor két tündérvilága van: a cselekvés síkján a játék, szellemi síkon a mese.” (Hermann, 1979. 276) Hasonlóképpen fogalmaz Bruno Bettelheim is: „A gyermek figyelmét az olyan történet köti le legjobban, amelyik szórakoztatja és felkelti kíváncsiságát. De életét csak akkor gazdagítja, ha mozgásba hozza képzeletét, ha fejleszti intellektusát, ha eligazítja érzelmeiben, ha megbékíti félelmeivel és vágyaival, ha elismeri nehézségeit, és akkor megoldásokat is javasol kínzó problémáira. Röviden: ha egyszerre reagál személyiségének minden megnyilvánulására. (Bettelheim, 1985, 11)

A mese varázsa, a meséből áradó optimista életfilozófia erőt ad az embernek a mindennapok küzdelmeiben. Freud szerint az ember csak úgy csikarhat ki valamit az élettől, ha bátran szembeszáll a leküzdhetetlennek látszó akadályokkal. „A mesék élni segítenek.” (Boldizsár, 2004)

„A mesék – legyenek azok népmesék, vagy irodalmi alkotások, ún. műmesék – úgy kísérik életünket, mint az árnyék, úgy tartoznak homo sapiensi lényünkhöz, mint a levegő. [...] Akkor éreznék hiányát, ha meg lennénk fosztva tőlük – azaz valamilyen titokzatos erő megfosztana a saját képzeletünktől, fantáziáinktól, jövőre irányuló vízióinktól, terveinktől, álmainktól, vágyainktól.” (Antalfai, 2006, 17) A mesét hallgatóban, olvasóban reményt kelt az, hogy az életben a leggyengébbek is boldogulhatnak. Nem a morális kérdések fontosak, hanem a boldogulás lehetőségének hangsúlyozása. Ezáltal a mese segíti az önismeret és az önbizalom fejlődését, megerősíti a gyermeket abban, hogy képes önállóan cselekedni, képes akaratát, adottságait, én-erejét egy pozitív jövőkép érdekében mozgósítani.

A mesének a személyiségre gyakorolt jótékony hatását, a benne rejlő lehetőségeket az emberiség az ősidőktől ismerte és alkalmazta. „Keleti országokban a történetek hosszú idők óta egyfajta lelki támasz szerepét töltik be, összekapcsolódva a szórakozással és az idő mulatásával. [...] A történetek részei voltak a népi lélekorvoslásnak, amely jóval korábban felfigyelt a lelki konfliktusokra, mint hogy a pszichoterápia tudományos módszerré lett volna.” (Peseschkian, 1991, 15–16)

A mese értelmezését, megmagyarázását kerülni kell, mert abban a pillanatban, amikor valamiféle mondanivaló, tanítási szándék nyilvánvalóvá válik, vagy expliciten megfogalmazódik, magának a mesének a lényege illan el.

„Igaz, a mesék látszólag nem sokat mondanak a modern társadalom speciális életkörülményeiről, hiszen jóval régebben jöttek létre. De több segítséget nyújtanak az ember belső problémáinak megértéséhez és megoldásához, bármilyen társadalomban éljen is, mint a gyermekekhez szóló bármilyen más egyéb irodalom.” (Bettelheim, 1985, 11) „A mese egyik terápiás értéke abban rejlik, hogy minden történet az egyensúlyhoz (egészséghez) vezető utat mutatja meg, mégpedig azzal a felhívással, hogy nem megszenvedni kell az egyensúly

megbomlását, hanem – akár szenvedés árán is – helyreállítani.” (Boldizsár, 2004, 21)

A pszichoanalízis képviselői közül többen (Bettelheim, von Franz, Kast, Antalfai stb.) foglalkoznak a mesének az emberi kapcsolatok működésében, fejlődésében betöltött szerepével, ezzel kapcsolatos üzeneteivel, különösen a pszichoszexuális fejlődés, a nemi szereppel való azonosulás és a párkapcsolatok területét illetően. Az egyes mesefajták (tündérmesék, novellamesék, állatmesék stb.) más-más problémákat vetnek fel, más-más megközelítésben, más-más megoldást kínálva azokra. Az egyes problémák azonosítani és kezelni tudása az élethez szükséges legfontosabb tudások egyike.

Nagy Attila (2008) Hellinger családállításra alapozó, és Berne sorskönyvelemzésre építkező – egymással egyébként számos ponton rokonságot mutató – terápiájából kiindulva mind a felnőtt, mind a gyermek meseválasztásainak jelentős szerepet tulajdonít az életút alakulását illetően: „...a mítoszok, a mesék, a történetek hallgatása, olvasása, a közben kialakuló szülőgyerek párbeszéd, a ráismerés, az azonosulás, »a helyettem mondták ki, a szimbólumok fejezték ki« érzés megteremtődése mind, mind a negatív sorskönyvtől való elszakadás, a szabad mintaválasztás esélyét növelik. Ezek pedig a boldogabb, sikeresebb életre, az önálló sorskönyvek megvalósítására adnak nagyobb lehetőséget” (Nagy A., 2008, 11). Véleménye szerint a mesélést is – akárcsak a zenei nevelést Kodály szerint – a születés előtt kilenc hónappal kellene elkezdeni.

A mese mentálhigiénés hatásával az iskolai nevelés szinte egyáltalán nem számol (Duzmathné, 2002).

Nyelvi kompetencia

A mesélésnek nagy szerepe van a nyelvi kulcskompetencia fejlődésében is. Az anyanyelv személyiségfejlődést befolyásoló három szintjét célszerű pedagógiai szempontból figyelembe venni: a szituatív, a leíró (narratív) és az értelmező (prediktív, paradigmikus) szinteket. A *szituatív szint* a felek „itt és most” szituációba kötött kommunikációja, a közlés tartalma az aktuális szituáció által adott, meghatározott. (Például: „Add ide!” „Nem adom.”) A gyermekek jelentős hányada szituatív szintű anyanyelvvél lép be az iskolába, ahol dominánsan a *narratív szintet* használják, vagyis ennek ismeretére szükség lenne. A szituatív szintű, a fejletlen elbeszélő szintű anyanyelvű tanulók nehéz, reménytelen helyzetbe kerülnek. A mesék, a mesélések a megoldás kiváló lehetőségét kínálják. A mesékben továbbá implicit módon szerepelnek az *értelmezés*, a predikció elemei is. Ezt a lehetőséget kihasználva elvégezhető a prediktív képesség elemi szintű fejlődésének elősegítése is.

B. Bernstein (é. n.) híres elmélete a korlátozott kódot (a szituatív, a szituációhoz kötött beszédet) és a kidolgozott kódot (a narratív, a konkrét észlelhető szituációhoz nem kötött elbeszélést) használó családok gyermekeinek iskolai teljesítménye közötti különbségek eredetét magyarázza. A kidolgozott és a

korlátozott kódot használók nyelvhasználatának különbségei elsősorban a szintaktikai vonatkozásokban nyilvánulnak meg. Az iskola alsóbb évfolyamain a tanítás szükségszerűen a kidolgozott kódot, a narratív kommunikációt használja.

A gyakori mesélésnek köszönhetően a gyermekekbe spontán módon beépülnek a szituációtól független narratív mondatsémák, szövegsémák, amelyek az eredményes iskolakezdés nélkülözhetetlen feltételei. Akiknek nem, vagy ritkán mesélnek, akik elbeszélő szövegeket csak elvétve hallanak, azok számára nehézséget okoz a közölt szövegek megértése, saját mondanivalójuk leíró/elbeszélő közlése.

A mesehallgatás során tanulja meg a gyermek a folyamatos, összefüggő beszéd megértését, sajátítja el az elbeszélések megfogalmazásához szükséges nyelvi struktúrákat és relációkat. A mindennapi kommunikáció erős szituativitása és a rá jellemző tömörítés miatt erre nem ad elég lehetőséget, mintát. A gyakori mesehallgatás segít elvonatkoztatni az aktuális időbeli és térbeli kötöttségektől, elősegíti a különböző viszonylatrendszerek megértését és elbeszélő kifejezésének használatát.

A gyakori mesélés nemcsak a mondatsémák, a szövegsémák elsajátításával segíti az anyanyelv narratív szintű elsajátítását, hanem az általános és a relációszókinccs gazdagodásával, a todalékok használatának elsajátításával is. Vagyis a mesélésnek a szókinccs gyarapodásában is fontos szerepe van. Nagy József (2006) kutatásaiból tudható, hogy a gyakorlott olvasóvá válás feltétele a kritikus szókinccs (a leggyakoribb 5000 szó) ismerete. Különösen vonatkozik ez a relációszókinccsre. A mesék szövegeiben sok olyan szó fordul elő, amelyek a mindennapi élet, az iskolai tanulás szempontjából mellékesek, de a relációszókinccs, a leggyakoribb általános szókinccs használata nélkül nincs narratív szöveg. Ezek állandó ismétlődő előfordulása a gyakori mesélés során elősegíti a relációszókinccs és az általános szókinccs leggyakrabban használt készletének spontán elsajátítását.

Kognitív kompetencia

A mesélés a kognitív kompetenciák (hangsúlyozottan a gondolkodás) fejlődésének is segítője. J. Bruner (1986) elmélete szerint az emberi értelem működésének két, egymásra visszavezethetetlen formája a történet és az érvelés. Más szavakkal: egyfelől a leírás, az elbeszélés, a narratívum, másfelől az értelmezés, a magyarázat, az indoklás, az előrelátás, a becslés, a következtetés, a predikció. A történet, a narratívum valaminek az életszerűségéről tájékoztat, győz meg, a valóságosítást alapozza meg. Konkrét kapcsolatot keresünk, állapítunk meg két dolog, személy, esemény, sajátság között. Ez hihető, de nem feltétlenül igaz történetekhez vezet. Az életszerű narratívum egyfajta harmonikus vagy legitim szilárd állapottal kezdődik, ez utóbbi törést szenved vagy válságba jut – ezt követően kerül sor az orvoslásra. Az érvelés, az értelmezés valaminek az igazságáról győz meg, bizonyítékokkal alátámasztott, formális, logikus illetve logikát kereső, a megértést segítő. A mese ugyan narratív műfaj, a mesélés narratív tevékenység, ugyanakkor a mese leíró szövegében leíró formában jelen vannak az értelmezés, az érvelés, a predikció legkülönbözőbb változatai.

A Piaget-féle osztályok és viszonyok logikájának gondolkodási műveletrendszere (Piaget, 1970) szituatív (szenzomotoros/manipulatív) és leíró nyelvi/fogalmi szinten működik. Nagy József (2003) e gondolkodási műveletrendszert rendszerező képességnek nevezi. A térbeli, az időbeli viszonyok, a dolgok, sajátosságok közötti kapcsolatok, valamint az én és a dolgok, az én és a másik én közötti viszonyok aktuális felszíni kötöttségei alól az elbeszéléseknek, a narratívumoknak, azok sajátos változatainak: a meséknek köszönhetően szabadulhatunk fel. A mesékben tartalomba ágyazva gazdagon szerepelnek a leíró/rendszerező gondolkodási műveletek, amelyeket a mesélés aktivál a mesehallgatóban (valamikor a tudományok is csak ezen a szinten voltak művelhetők: például természetrajz, földrajz, néprajz). A továbbiakban röviden felidézzük azokat az ismereteket, amelyek a mesék tartalmával jellemzik a leíró/rendszerező szintű gondolkodás különböző megnyilvánulásait.

Fontos szerep jut az időnek: a narratív idő mindig az ember számára releváns idő, a történetnek van kezdete, közepe és vége (időrendi sorképzés), az ember számára fontos dolognál részletezve, a kevésbé fontosaknál sűrítve, esetenként ki is hagyható valami a történetből, csak sejteni lehet, hogy ez is megtörtént, mert másképp a következő, későbbi esemény nem következhetett volna be. Ricoeur (1991), Brewer és Lichtenstein (1981) (hiv.: László, 1999) rávilágítanak az időkezelés és az érzelmek szoros összefüggésére. A fontos események mindig részletezése, a feszültséget fokozó hosszadalmas kivárások, az eseménytelen idő átugrása egyfajta játék az idővel az érzelmi hatás fokozása érdekében. A narratív csomópontok időrendileg kötöttek, ezek alkotják az elbeszélés gerincét (Labov, Waletzky, 1967, hiv.: László, 1999). Ezek rokonságot mutatnak Propp (1999) felfogásával a funkciók kötött sorrendjét illetően.

A narratívumok elsődlegesen a népköltészetben jelennek meg. A legismertebb műfaj a mese. Az emberi életek maguk is narratív események. J. Bruner (1986) nevéhez fűződik a körkörös mimezis fogalma is: a narratívum utánozza az életet, az élet utánozza a narratívumot. Az új élményeinket is a régi történetek fényében értelmezzük. A körkörös mimezissel magyarázható a történeteknek a lelki egyensúly megteremtésében játszott szerepe is: a történeteket hallgatván, olvasván az ember a szereplők nehézségeit átélve szembesül azzal, hogy a problémák másokat sem kímélnek, ami a saját terheket könnyítheti, a másokkal történő jó pedig reményt és erőt adhat a saját nehézség legyőzéséhez. Azok a történetek ragadnak meg bennünket, amelyek rezonálnak saját élményeinkkel, pillanatnyi hangulatunkkal, amelyiket hallván vagy olvasván a hős helyébe tudjuk képzelni magunkat.

Bruner (1986) szerint a történetekben egyidejűleg kétfajta mező alakul ki, a cselekvés argumentumai és a tudatosság mezeje (a cselekvés résztvevőinek tudása, érzései a helyzettel kapcsolatban). Schank és Abelson (1995) (hiv.: László, 1999) szerint minden emberi tudás a múlt ismeretében szerkesztett történeteken alapul. Életünk minden egyes epizódja (egy-egy pillanata is) narratívum formájában ragadható meg számunkra.

A felfogás/megismerés lényege: rátérképezni a te történeteidet az én történeteimre. Csak olyasvalamit vagyunk képesek felfogni, amiről már rendelkezünk korábbi tapasztalatokkal. A modern kognitív pszichológia talaján álló pedagógiai elképzelések nagy szerepet tulajdonítanak az előzetes tudásnak. Az irodalmi művek felfogásának leírására Schank (1986, hiv.: László–Viehoff, 1994) olyan modellt javasol, amely a megismerést egy kontinuum mentén ábrázolja, melynek közepe táján található a kognitív megismerés (ennek működésére számos sémaelmélet próbál választ adni), a felső végpontja a tökéletes empátia. Elképzelése szerint az empatikus megismerés teljes mértékben rezonál a kommunikációhoz kapcsolódó élményre. Az empátia végpontja felé haladva a felfogás egyre analitikusabbá válik.

Narratívumokban álmodunk és álmodozunk, narratívumokban emlékezünk, narratív formájúak az előérzeteink, reményeink, hitünk stb. (Hardy, 1968, hiv.: Gergen & Gergen, é. n.). A narratívum kategóriái mindig többértelműek, egyértelmű narratívum nincs (Bruner, 1986). A narratívumokban a cselekedeteknek motívumai és indokai vannak, nem okai. Nincs olyan élmény, amit elbeszélő formában ki ne lehetne fejezni (Jovchelovich, 1995, hiv.: László, 1999), vagyis a történetekben élmények fogalmazódnak meg. A narratívum lehetővé teszi a gyermek számára a gondolat, a cselekvés és az érzelem elkülönítését, majd újraintegrálását azáltal, hogy a cselekedetek a hős és a narrátor gyakorlataival és érzelmeivel összefüggésbe kerülnek (Bruner, Lucariello, 1989, hiv.: László, 1999). A történetek struktúráját, formát adnak az egyén tudattalan vágyainak, ezzel elősegítik az én fejlődését és integrációját (Bettelheim, 1985).

A mesélés és a mesékről való beszélgetések elősegítik a rendszerező képesség, a Piaget-féle osztályok és viszonyok gondolkodási műveletrendszerének spontán fejlődését, amelynek nyelvi feltétele és eszköze a relációszókincs fejlődése, fejlettsége. Mindez azonban csak azoknak a gyermekeknek a körében következik be az iskolázás kezdete tájáig, akik elegendő mesét hallgathatnak, akik elegendő elbeszélő, kérdésekre válaszoló beszédben, beszélgetésben részesülnek. A gyakori mesélés hozzájárul az értelmező gondolkodás fejlődésének spontán előkészítéséhez is.

Összegzés

Nincs a személyiségnek olyan fontosabb komponensrendszere, amelynek fejlődésére a mese ne lenne jótékony befolyással. A kompetenciamodell (Nagy, 2007) értelmében minden egyes közvetlen hatás közvetett hatást is jelent a komponensek kapcsolódásait figyelembe véve, így igen összetett hatásrendszerrel számolhatunk. Véleményem szerint a mese a gyermekvédelem pedagógiájában nagyobb szerepet érdemelne, az ebben rejlő lehetőségek átgondolása és a megvalósítás módjainak kidolgozása a szakma egyik fontos jövőbeni feladata.

Irodalom

Antalfai Márta (2006): A női lélek útja mondákban és mesékben. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

- Antall István (2001): Menekülés a stílustól. Lengyel László mesebeli egyenlőség-eszménye. *Eső*, 2. 146–149.
- Bernstein, Basil (é. n.): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény. Összeállította és bevezetővel ellátta: Meleg Csilla (2003). Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 173–196.
- Bettelheim, Bruno (1985): A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Biczó Gábor (2006): A mese hermeneutikája. Néhány bevezető megjegyzés. In: Bálint Péter (2006, szerk.): *Közelítések a meséhez*. Didakt, Debrecen.
- Boldizsár Ildikó (1997): Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok. Didakt, Debrecen.
- Boldizsár Ildikó (2004): *Mesepoétika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bruner, Jerome (1986): A gondolkodás két formája. In: László János és Thomka Beáta (2001, szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, 27–59.
- Dankó Ervinné (1993): Az óvodai irodalmi nevelés kérdései korunkban. Dinasztia, Budapest.
- Duzmathné Tancz Tünde (2002): „Klasszikus mesék” a pedagógiai mentálhigiéné szolgálatában. In: *Acta Paedagogica 3*. Pécsi Tudományegyetem, Tanárképző Intézet
- Fischer Eszter (2001): A népmese és a gyermeki tudattalan. Bruno Bettelheim meseértelmezése. *Eső. Irodalmi Lap*. 2. 96–101.
- Gergen, Kenneth J. és Gergen, Mary M. (é. n.): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László János és Thomka Beáta (2001, szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, 77–121.
- Hermann Alice (1979): A gyermekben érlelődik a jövő. MNOT, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Honti János (1975): *A mese világa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kast, Verena (2002): Férfi és nő a mesében. Lélektani elemzések. EuroAdvice
- László János – Viehoff, Reinhold: Az irodalmi műfajok mint kognitív sémák. *Pszichológia*, 1994, 3. 325–342.
- László János (1999): Társas tudás, elbeszélés, identitás. *Scientia Humana/ Kairosz*
- László János (2001): Narratív pszichológia: új megközelítés a pszichológiában. In: László János és Thomka Beáta (2001, szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, 7–15.
- Lovász Andrea (2006): A mesélő ember. In: Bálint Péter (2006, szerk.): *Közelítések a meséhez*. Didakt, Debrecen.
- Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes (1978): *Gyermeklélektan*. Gondolat, Budaörs.
- Nagy Attila (2008): Sorsok és mesék. In: *Fordulópont*, 39. 5–11.
- Nagy József (2003): A rendszerező képesség fejlődésének kritériumorientált feltárása. *Magyar Pedagógia*, 3. 269–314.
- Nagy József (2006): A szóolvasó készség fejlődésének kritériumorientált diagnosztikus feltérképezése. In: Józsa Krisztián (2006, szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 91–107.
- Nagy József (2007): *Kompetenciaalapú kritériumorientált pedagógia*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Peseschkian, Nossrat (1991): A tudós meg a tevehajcsár. Keleti történetek – nyugati lelki bajok. Helikon Kiadó, Budapest.
- Petrolay Margit (1990): *Az emberiség emlékezete. Könyv a meséről*. Magyar Pedagógiai Társaság Kisgyermeknevelési Szakosztálya, Budapest.
- Piaget, J. (1970): Az értelmi műveletek és fejlődésük. In: Kiss Árpád (szerk.): *Válogatott tanulmányok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 275–345.
- Piaget, Jean (1978): *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Gondolat, Budapest.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics (1999): *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Réger Zita (1990): Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riesman, David (1983): A magányos tömeg. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Rodari, Giovanni (2001): A képzelet grammatikája. Pont Kiadó, Budapest.
- Szinger Veronika (2007): Kiválás és bontakozó írásbeliség – Hagyomány és újszerűség az óvodai írás- és olvasás előkészítésben. Könyv és Nevelés, 1. 70–85.
- Tancz Tünde (2009): Népmesék az óvodai anyanyelvi-kommunikációs nevelésben. Anyanyelv-pedagógia, 2. o. n.
- Tarbay Ede (1999): Gyermekirodalomra vezérlő kalauz. A gyermek- és ifjúsági irodalomtörténetének iránytűje. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
- Tímárné Hunya Tünde (2006): A népmese és a műmese műfaji sajátosságairól. In: Bálint Péter (2006, szerk): Közelítések a meséhez. Didakt, Debrecen.
- Voigt Vilmos (1998): A magyar folklór. Osiris Kiadó, Budapest